

СТАТТІ

**ББК 63(4 УКР)633-2
УДК 351:622»1976/1989»**

ПАРТІЙНО-ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА ЩОДО ВУГІЛЬНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ УРСР У 1976 – 1989 РР.

Агапов Володимир Леонідович, доктор історичних наук, професор кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Донецького інституту Української академії залізничного транспорту.

Анотація

У статті з'ясовано об'єктивні та суб'єктивні чинники, які обумовили зміни партійно-державної політики щодо вугільної промисловості УРСР, ефективність цієї політики, місце вугільної галузі УРСР у народногосподарському комплексі республіки. Воно визначалося потребами суспільства у вугіллі та продукції вуглепереробки, науково-технічним прогресом у галузях, що споживали вугілля, енергетичною і технічною політикою, яку проводила КППС, економічним і фінансовим станом держави. З'ясовано причини прийняття партійно-урядових постанов «Про заходи з розвитку вугільної промисловості Донецького басейну в 1976–1980 роках» (1976 р.), «Про заходи щодо поліпшення роботи вугільної промисловості» (1978 р.), «Про заходи щодо подальшого розвитку вугільної промисловості в Українській СРСР і Ростовській області в 1980 р., XI п'ятиріччі та на період до 1990 року» (1980 р.). Проаналізовано особливості функціонування вугільних підприємств у роки «перебудови», коли знову намагалися перевести шахти на «госпрозрахунок». Увагу з боку партійно-державного керівництва до стану справ у вугільній промисловості автор пояснює її статусом базової галузі, необхідністю виділення значних коштів із державного бюджету, дефіцит якого стрімко зростав.

***Ключові слова:** вугільна промисловість, держбюджет, постанова, капітальні вкладення, реконструкція, комплексна механізація, виробничий процес, мехкомплекс, продуктивність праці.*

ВСТУП

Національні інтереси сучасної України полягають у відродженні вугільної галузі. Реалізація урядової програми «Енергетична стратегія України до 2030 р.» потребує не тільки інвестицій, але і нового економічного мислення, ретроспективного аналізу розвитку галузі. Актуальним завданням історичної науки є з'ясування процесів, що відбувалися у народно-господарському комплексі, зокрема у вугільній галузі УРСР у роки «застою» та «перебудови». Дослідження проблеми дозволить наблизитися до з'ясування полемічних питань про сутність радянського ладу, причин його краху, що є необхідною умовою поглиблення наукової концепції соціально-економічного і політичного

розвитку УРСР на завершальному етапі її існування. Проблема розглядається у колективній монографії «Вугільний Донбас у другій половині ХХ століття» [1], у монографіях О. Амоши та Б. Біренберга [2], А. Саржана [3], К. Кузиної та З. Лихолобової [4] та ін.

МЕТА РОБОТИ

З'ясувати особливості партійно-державної політики щодо вугільної промисловості, її ефективність, чинники, які впливали на коливання цієї політики.

РЕЗУЛЬТАТИ (основний текст роботи)

У період, що нами розглядається, радянська держава зберігала традицію, успадковану із революційних часів, коли жодне більш-менш важливе питання господарського життя не вирішувалося без керівної вказівки ЦК КПРС. До 1987 р. фундаментальна підсистема радянської держави «партія – власність – сила» була недоторканою. ЦК КПРС та його Політбюро були безконтрольні і незалежні від суспільства. В середині 70-х рр. виявилася ідейно-політична і практична неспроможності КПРС як певної прогресивної сили радянського суспільства, що претендувала свого часу на роль його розуму, честі та совісті. ЦК КПРС був цілком поглинутий вирішенням безлічі оперативно-тактичних завдань і був не в змозі генерувати ефективну концепцію подальшого розвитку країни. На середньому рівні реальними суб'єктами влади і власності були відомства. Під тиском галузевих монополій союзний уряд продовжував накачувати народне господарство капітальними вкладеннями, які не освоювалися. За 15 років у східних регіонах СРСР Мінвуглепром СРСР не були освоєні близько 1 млрд крб. капітальних вкладень.

Науковці відзначають, що «могутність господарів управлінської власності була настільки великою, що вони змогли звести нанівець зроблені спроби пошуку і відпрацювання нової моделі взаємин влади і власності у період «косигінських реформ» [5, 116]. М. Тихонов, який очолив союзний уряд у 1980 р., «не бажав виступати в революційній ролі організатора ламання налагодженого за десятиліття партійно-господарського механізму» [6, 69].

Одним із центральних відомств у системі управління державною власністю був Мінвуглепром СРСР. В УРСР після відновлення у 1965 р. діяльності Мінвуглепрому УРСР галузь не виокремилася у підсистему промислового комплексу республіки. Вона знаходилася у союзній власності. У підпорядкуванні Міністерства вугільної промисловості (МВП) УРСР у 1985 р. були 297 шахт і 7 розрізів, 56 заводів вугільного машинобудування і ремонтних підприємств, 26 шахтобудівних і вуглебудівних трестів, шахтобудівних комбінатів, 73 збагачувальні та брикетні фабрики, 16 науково-дослідних проектно-конструкторських і проектних інститутів, що розташовувалися на території восьми областей. Загальна кількість працівників складала більше 1 млн осіб [7]. У даний період МВП УРСР, генеральні директори вугільних об'єднань і директори шахт управляли державною власністю, вартість якої оцінювалася в 16 млрд крб., що складало 10,4 % від вартості основних фондів промисловості, розташованої на території УРСР [8].

Мінвуглепром УРСР був створений «як виняток» і мав права промислового об'єднання [9].

Місце галузі в народному господарстві СРСР та УРСР визначалася декількома чинниками: потребами суспільства у вугіллі та продукції вуглепереробки, науково-технічним прогресом у галузях, що споживали вугілля, енергетичною і технічною політикою, яку проводила КПРС, економічним і фінансовим станом держави. Найважливішими важелями управління нею були державні плани, гуртові та розрахункові державні ціни. Напруженість завдань визначалася прагненням планових органів задовольнити зростаючі потреби народного господарства у вугільній продукції, збільшити фондівіддачу шахт та підвищити експортну спрямованість галузі. Планування обсягів вуглевидобутку на п'ятирічку здійснювали Держплан СРСР і Мінвуглепром СРСР, які зобов'язані були зважати на специфіку Донбасу, пов'язану з нестабільністю природно-геологічного чинника, з погіршенням гірничо-геологічних умов вуглевидобування, нерівномірністю зростання його трудомісткості у різних об'єднаннях та особливою небезпекою підземної праці. О. Ляшко, який у ті роки був Головою українського уряду, звертає увагу на позицію працівників Мінвуглепрому СРСР – висуванців МВП УРСР: «Вони [...], добре знаючи наші резерви, витрушували все. Усе втискували в план, не залишали нам ніякого простору для маневру» [10, 435].

Підготовлені рішення передавалися для ознайомлення у планово-бюджетну комісію та комісію з важкої промисловості ВР УРСР. Плани проходили «захист» на засіданнях Ради Міністрів СРСР (РМ СРСР), після чого документи затверджувалися на пленумах ЦК КПРС і виносилися на розгляд сесій Верховної Ради ВР СРСР (ВР СРСР). Програми розвитку вугільної промисловості уряд оформлював у вигляді спільних постанов ЦК КПРС і РМ СРСР. Окремі проблеми регулювалися постановами уряду. Він корегував виробничі завдання, плани соціально-економічного і соціального розвитку залежно від економічної ситуації, що складалася в країні, від кон'юнктури на світовому ринку та міжнародного стану держави, від позиції Політбюро ЦК КПРС, яка мінялася залежно від спроможності відомств і регіональної влади лобіювати в апараті ЦК КПРС свої інтереси.

Контроль за виконанням спільних постанов ЦК КПРС і РМ СРСР здійснювали регіональні та місцеві партійні органи, які доповідали у відділ важкої промисловості та енергетики ЦК КПРС про недоробки міністерств і відомств. Партійні органи до 1987 р. мали монопольне право на позиціонування кадрів. Генеральні директори об'єднань, директори великих шахт були номенклатурою ЦК КПРС. Інші директори, головні фахівці складали номенклатуру обкомів та міськкомів партії.

У 1976 – 1985 рр. ЦК КПРС зберігав практику (директивного) управління галуззю. Відповідно до доручення ЦК КПРС і РМ СРСР республіканський уряд та Мінвуглепром УРСР у 1975 р. розробили заходи щодо подальшого розвитку Донбасу, які були оформлені у спільну постанову ЦК КПРС і РМ СРСР «Про заходи з розвитку вугільної промисловості Донецького басейну в 1976 – 1980 роках» (№ 103 від 6 лютого 1976 р.). Документ був конкретизований

постановою ЦК КПУ і РМ УРСР «Про організацію виконання постанови ЦК КПРС і РМ СРСР «Про заходи з розвитку вугільної промисловості Донецького басейну в 1976 – 1980 роках» (16 березня 1976 р.). Після того, як у 1978 р. уперше були провалені плани вуглевидобутку (його не виконали 130 шахт), у вересні цього ж року було прийнято постанову ЦК КПРС і РМ СРСР «Про заходи щодо поліпшення роботи вугільної промисловості», яка була конкретизована постановою ЦК КПУ і РМ УРСР, прийнятою 19 вересня 1978 р. О. Ляшко про дискусії, які передували прийняттю документа, згадує: «Вимоги щодо збільшення видобутку вугілля посилюються [...]. Я і мої товариші з особливою наполегливістю відстоювали пропозиції щодо скорочення обсягів видобутку вугілля на діючих шахтах та збільшення капітальних вкладень у їх розвиток і будівництво нових. Доходили до суцільної лайки і взаємних звинувачень» [10, 434].

Цього ж року, намагаючись оперативнo реагувати на проблеми, що виникали, союзний уряд прийняв постанови «Про надання додаткових пільг працівникам вугільної та сланцевої промисловості й шахтного будівництва» та «Про заходи щодо організації безпечних умов праці на підприємствах і будівництвах Донецького басейну».

У листопаді 1978 р. урядова комісія, керована головою Держплану СРСР М. Байбаковим, розпочала підготовку постанови про розвиток основних вугільних регіонів СРСР. Від результатів роботи комісії залежало майбутнє ВП УРСР, оскільки в союзному уряді та Мінвуглепромі СРСР все наполегливіше лунали пропозиції щодо згортання вуглевидобування на Донбасі. Вони зустріли протидію із боку партійно-політичного керівництва УРСР. О. Ляшко повідомляє про позицію, зайняту ЦК КПУ і РМ УРСР, наступне: «На засіданні Радміну Союзу я виступив з гострою критикою таких переконань, підтриманих деякими працівниками Держплану. Надаючи цьому питанню виняткового значення в уряді республіки і ЦК, ми підготували листа з техніко-економічними обґрунтуваннями перспектив подальшого розвитку вугільної промисловості на Україні. За підписами В. Щербицького і моїм він був направлений в ЦК КПРС і уряд СРСР. Там до документу поставилися серйозно, хоча і стримано. Надто багато ми вимагали коштів на створення нового і технічне оновлення діючого шахтного фонду. Ми відстояли нашу позицію» [10, 147]. Серйозним аргументом на користь продовження розвитку вугільної галузі УРСР став природний чинник. Суворі зими другої половини 70-х рр. призводили до того, що снігові замети неодноразово паралізували залізничне сполучення. На боротьбу зі стихією були мобілізовані десятки тисяч людей, військові частини та техніка. В УРСР на відміну від інших регіонів СРСР завдяки близькості шахт до коксохімічних підприємств і ДРЕС серйозних втрат вдалося уникнути. До того ж керівництво країни не збиралося втрачати провідні позиції у світі з експорту вугілля, 60 % якого займало вугілля Донбасу. Цей басейн мав залишатися основним постачальником палива і коксу для Української РСР та районів Півдня і Заходу європейської частини СРСР.

3-го березня 1980 р. було прийнято постанову ЦК КПРС і РМ СРСР «Про заходи щодо подальшого розвитку вугільної промисловості в Українській СРСР

і Ростовській області в 1980 р., XI п'ятирічці та на період до 1990 року». 21 березня 1980 р. ця постанова була конкретизована спільною постановою ЦК КПУ і РМ УРСР. Програма передбачала широкий комплекс виробничих і соціальних заходів щодо збільшення вуглевидобутку в республіці з 211,6 млн т у 1980 р. до 232 млн т у 1990 р. Капіталовкладення у ВП УРСР зростали на 13,5 %, і випереджали темпи зростання фінансування металургійного (13 %) і енергетичного (11,1 %) комплексів [2, 10]. У жовтні 1980 р. через збої у виконанні нещодавно прийнятої програми Політбюро ЦК КПУ прийняло постанову «Про надання допомоги вугільній промисловості у забезпеченні ритмічної роботи підприємств». Політбюро ЦК КПУ у квітні 1982 р. розглянуло питання «Про виконання Мінвуглепром УРСР постанов ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР про розвиток і технічне переобладнання вугільної промисловості та заходи щодо забезпечення ритмічної роботи шахт у весняно-літній період 1982 р.»[11]. Завдяки виконанню цих постанов була дещо згладжена «негативна динаміка» розвитку галузі. Керівники Мінвуглепрому УРСР спрямовували матеріальні ресурси переважно на оновлення гірничого господарства. Було відремонтовано 23,5 тис. км гірничих вироблень. На 78 шахтах були проведені роботи з оновлення вентиляції. Кількість повітря, що подавалася в шахти, збільшилася у 1,2 рази. У експлуатацію було введено 37 установок дегазації.

У другій половині 1980-х рр. у вугільній промисловості відбувалися процеси, що були пов'язані зі спробами пристосувати галузь до нових економічних і політичних реальностей. Прихід до влади М. Горбачова, політика «прискорення» змінювали ситуацію в країні. Очолив союзний уряд уродженець Дзержинська Донецької області, син шахтаря М. Рижков. Керівники УРСР обговорювали з новими лідерами СРСР проблеми важкої промисловості республіки. О. Ляшко пише: «При обговоренні наболілих питань реконструкції базових галузей народного господарства, здавалося, з їх боку, особливо з боку М. Рижкова, я зустрів розуміння і міг розраховувати на підтримку наших пропозицій» [10, 322]. М. Щадов замінив на посту міністра ВП СРСР Б. Братченка. Нові лідери, здавалося б, повинні були розпочати скорочення капітальних вкладень у видобувні галузі, розвиток яких досяг гіпертрофованих розмірів. На них припадало понад 1/2 ВВП і споживання 30 % капітальних вкладень. Термінового фінансування вимагали всі сектори економіки. «Господарство країни знаходилося в такому хворобливому стані, – пише М. Рижков, – що прискорення за всіма напрямками його просто б вбило» [6, 71]. Знову було підняте питання про доцільність розвитку Донбасу. Аргументи на користь істотного зниження вуглевидобутку у регіоні були вагомими. Незважаючи на технічне переобладнання та широке впровадження мехкомплексів продуктивність праці на вугледобувних роботах у 1975 – 1985 рр. тут упала в 2 рази. Середньомісячна продуктивність праці підземного робітника Донбасу була найнижчою в галузі. Вона становила 30,1 т вугілля, у той час як на шахтах РРФСР цей показник дорівнював 53 т, у КазРСР – 71,1 т.

Запаси коксівного вугілля у Кузбасі в 7 разів перевищували його кількість на Донбасі [12, 40]. Згідно з експертними оцінками в Українському Донбасі

запаси продуктивних пластів потужністю понад 1,2 м у межах діючих шахт на початку XXI ст. будуть вичерпані. Доведеться розробляти тонкі та дуже тонкі пласти. Середня потужність пластів у РРФСР значно вища – 1,8 м. Частка породи в обсягах вугілля, що вивозиться з Донбасу для комунально-побутових потреб, вже досягла 30 – 40 % [13]. Дотації ВП УРСР нестримно зростають. Якщо у 1975 р. вони склали 45,2 млн крб., то у 1986 р. – 2,2 млрд крб. [14].

Стан держбюджету СРСР був таким, що для збільшення дотацій та будівництва в УРСР нових шахт грошей не було (у 1985 р. дефіцит держбюджету склав 18 млрд крб.). Реалізація проектів, що надав Мінвуглепром УРСР, вимагала додаткового залучення 45 тис. будівельників, і це зробити було нереально. В умовах демографічної кризи, що насувалася, нові шахтарські колективи сформувати було проблематично. Будівництво нових шахт затяглося б на десятиліття. У короткостроковій перспективі на внутрішньому ринку СРСР мала з'явитися значна кількість коксівного вугілля у зв'язку з припиненням в 1992 р. терміну дії Генеральної угоди з Японією.

Розроблена в УРСР програма розвитку галузі ґрунтувалася на припущенні, що потреба народного господарства в українському вугіллі залишатиметься незмінною. Республіканський уряд і Мінвуглепром УРСР виходили із необхідності встановлення для гірників реальних обсягів вуглевидобутку, відмови від раніше позначених рубежів у 230 млн т і пропонували обмежитися видобутком 180 млн т вугілля. Для стабільного видобутку в таких обсягах в УРСР були всі можливості. Кількість розвіданих ділянок для будівництва нових шахт становила 61. У разі фінансування щорічно можна було починати будівництво 5 – 6 шахт, передусім, у найбільш перспективному Красноармійсько-Добропільському районі. У разі нового будівництва сумарна виробнича потужність побудованих підприємств могла досягти 129,8 млн т. Пропонувалася закладка 4-х нових шахт. Нестачу коксівного вугілля могло компенсувати збільшення вуглевидобутку у Львівсько-Волинському басейні. Не заперечуючи той факт, що в кузбасівському вугіллі менше сірки, український Мінвуглепром нагадував, що донецьке вугілля є кращим за спіканням, що важливо для металургійної промисловості.

Наполягаючи на необхідності збільшення капітальних вкладень у ВП УРСР, керівники республіканського уряду та Мінвуглепрому УРСР констатували, що завезення вугілля в УРСР веде до великих транспортних витрат. На перевезення 1 т вантажу від Новокузнецька до станції Дебальцеве вони складають 17 – 21 крб. Істотними є прямі втрати вугілля при перевезенні через його вивітрювання. Споживачі російського вугілля в УРСР зазнають значних труднощів при розвантаженні вагонів у зимовий період, коли промерзла маса стає монолітом. Додаткові витрати на розвантаження тонни вантажу зростають на 4 крб. Реалізація «кузбасівського варіанту» (видобування вугілля в Кузбасі і його транспортування в європейську частину РРФСР і УРСР) вимагає великих витрат. У Сибіру необхідно буде побудувати не лише шахти і розрізи, але і створити нове місто з населенням 120 тис. мешканців, навчити шахтарським професіям 40 тис. чоловіків, побудувати

середньосибірську залізницю, для чого необхідно буде залучити 30 тис. залізничних будівельників [15]. Тільки на переселення будівельників необхідно буде виділити 1,5 млрд крб.

Влада УРСР не ставила питання про виділення капітальних вкладень для закриття шахт, що відпрацювали свої ресурси, без чого неможливо було виправити перекоси у розвитку базових і «небазових» галузей народного господарства, допущені в 50 – 70-ті рр. Приклад Польської народної республіки доводив: великі обсяги вугілля (у ПНР у 1985 р. вуглевидобуток склав 249 млн т, в УРСР – 189 млн т) можна видобувати числом шахт, меншим у 4,6 рази (у ПНР шахт було 65, в УРСР – 298, кількість розрізів була приблизно однаковою). Але досвід сусідньої держави не враховувався. Закриття шахт, що були містоутворювальними підприємствами, передбачало копітку роботу з перепрофілювання трудових колективів, розробку і реалізацію дійсно революційних програм перетворення народногосподарського комплексу республіки, на що КПУ виявилася не здатною.

Лобіювати інтереси українських гірників у центральних відомствах було непросто. Завершився тридцятирічний період, коли генеральними секретарями ЦК КПРС були висуванці КПУ. Республіканський уряд отримав підтримку від керівництва Кемеровської області, яке виходило з того, що «при найгострішій ситуації, що утворилася, абсолютно неприпустимо відволікання будівельних потужностей на спорудження в Кузбасі нових міст, для яких немає землі, людей і продуктів харчування» [16]. Полеміка в Мінвуглепромі СРСР і РМ СРСР напередодні затвердження програми розвитку на XII п'ятирічку закінчилася з позитивним результатом для ВП УРСР. Незважаючи на ускладнення фінансового становища, для неї було передбачене зростання капітальних вкладень на 16,8 %. Їй виділялося 9,2 млрд крб. Правда, незабаром інвестиції були урізані на 700 млн крб. Тому в документах XXVII з'їзду КПУ констатувалося, що фінансування ВП у таких обсягах недостатнє [17, 97]. Фактично у 1986 – 1990 рр. вкладення у галузь збільшилися на 13,6 %, їх приріст складав 0,1 %. Приріст капітальних вкладень в енергетику зменшився із 11,1 % у 1981 – 1985 рр. до 9,9 % у 1986 – 1990 рр., після чого на ДРЕС знос основних фондів перевищив 50 %. Скорочення зростання інвестицій у металургійну галузь склало 2,1 % [2, 11]. На підприємствах металургійного комплексу знос основних фондів наблизився до 60 %. Цей показник на підприємствах вугільної промисловості складав 43 %.

Дискусія про долю Донбасу тривала до грудня 1988 р. Напередодні візиту М. Горбачова у Донецьк (лютий 1989 р.) МВП СРСР остаточно сформулювало свою політику стосовно регіону. Її зміст зводився до «вдосконалення і оновлення на новій технічній основі діючого шахтного фонду і кардинального підвищення ефективності експлуатаційної діяльності підприємств» [18]. Було вирішено розробити програму прискореної реконструкції та технічного переобладнання шахт із великими промисловими запасами вугілля і виведення з експлуатації нерентабельних виробництв. Шахтарі УРСР мали здійснювати комплексну механізацію та автоматизацію виробничих процесів, переробку

вторинних ресурсів і охорону довкілля. У тому ж році союзний Мінвуглепром затвердив програму розвитку Львівсько-Волинського вугільного басейну.

Характеризуючи керівництво галуззю в 1976 – 1986 рр., варто зазначити, що у політичної еліти СРСР не вистачило волі, щоб в умовах відносно економічної стабільності розпочате глибоке реформування галузі. Керівництво МВП СРСР не змогло сконцентрувати матеріальні та фінансові ресурси на розвитку найбільш перспективних родовищ і шахт, розпочати будівництво на Донбасі сучасних виробництв з переробки відходів вуглевидобутку, здатних наповнити внутрішній ринок необхідною продукцією. Вирішення питань, пов'язаних із визначенням майбутнього малопотужних шахт, відкладалося на потім.

РМ СРСР і Мінвуглепром СРСР продовжували пошук оптимальної моделі управління галуззю. У серпні 1974 р. РМ СРСР затвердила двохланкову систему управління. Діючі комбінати і трести перетворювалися на виробничі об'єднання з видобутку вугілля. Створені в 1975 – 1976 рр., вони узяли на себе значну частину функцій шахт, усі обов'язки колишніх трестів і частково колишніх комбінатів. Відносна самостійність шахт максимально обмежувалася. У 1980 р. була проведена чергова реорганізація системи управління. Об'єднання розукрупнювалися. Із ВО «Макіїввугілля» було виділене «Радянськвугілля», із ВО «Артемвугілля» – «Дзержинськвугілля», з ВО «Красноармійськвугілля» – «Селидоввугілля», із ВО «Шахтарськантрацит» – «Жовтеньвугілля», із «Первомайськвугілля» – «Лисичанськвугілля», із ВО «Донбасантрацит» – «Ровенькиантрацит» і «Антрацит». Те, що при цьому будуть порушені усталені виробничі зв'язки, істотно зростуть управлінський персонал та собівартість продукції, до уваги прийнято не було. Розукрупнення вело до того, що «молоді» виробничі об'єднання не мали тієї матеріальної бази (шахтобудівних, вуглебудівних, ремонтних організацій тощо), яку мали об'єднання, що були створені на базі комбінатів і трестів. У новій системі управління шахти позбулися будь-якої самостійності. ЦК КПУ і республіканський уряд наполягали на тому, щоб Мінвуглепром СРСР повернув шахтам із обсягом видобутку більше 1 млн т вугілля права, що були передбачені «Положенням про соціалістичне державне виробниче підприємство». У 1981 р. такі права отримали 112 шахт [19]. У листопаді 1982 р. керівництво галузі повернулося до посилення централізму.

У 1987 р. «з метою підвищення рівня концентрації виробництва, поліпшення координації зусиль допоміжних і обслуговуючих виробництв і організацій соціальної галузі» [20] було проведено укрупнення деяких об'єднань. Після злиття ВО «Жовтеньвугілля» і «Шахтарськантрацит» з'явилося ВО «Шахтарськвугілля». «Радянськвугілля» було повернене до «Макіїввугілля». Наступним кроком стала ліквідація республіканського Мінвуглепрому (1987 р.). Міністерство припиняло існування через перерозподіл повноважень між центром і республіками. Віддаючи управління соціальною галуззю республіканським урядам, ЦК КПРС і РМ СРСР залишали за собою управління базовими галузями. Голова союзного уряду М. Рижков наступними словами визначав мету РМ СРСР: «Ми пропонували залишити за Центром тільки управління базовими галузями економіки, її каркасом. У жодному разі не

ламати його, не розтаскувати по частинах. Розтаскай каркас, рухне вся економіка, яка і тримається на базових своїх галузях» [6, 67]. Після цього керівники УРСР втратили інтерес до галузі, зняли з себе відповідальність за те, що в ній відбувається. Замість Мінвуглепрому УРСР було створено головне виробниче об'єднання (ГВО) вугільної промисловості. Посилаючись на необхідність централізації наукових досліджень, виконання проектних робіт, шахтного будівництва та комплектації будівництв устаткуванням, союзний Мінвуглепром не включив до складу ГВО науково-дослідні та проектні інститути, шахтобудівні, монтажні та вуглебудівні організації, відділи робітничого постачання (ВРП). Вони керувалися із Москви. У 1988 р. було прийнято рішення про скасування ГВО. Натомість були створені головні територіальні управління (ГТУ) вугільної промисловості у Донецьку і Ворошиловграді. Поки союзний Мінвуглепром шукав варіант демократичного управління галуззю через створення асоціацій, концернів та консорціумів, УРСР втратила повноправні регіональні управлінські структури. Вугільна галузь УРСР з її складними і заплутаними проблемами була позбавлена республіканського центру управління. Апарат союзного Мінвуглепрому був фізично не в змозі приймати, переробляти і своєчасно реагувати на численні питання, що виникали на шахтах УРСР. Були порушені внутрішні та міжгалузеві виробничі, технологічні, постачальницько-збутові, транспортні та інші зв'язки. Не стало органу, який би вирішував проблеми з місцевими органами влади, зайнявся би впровадженням нових методів господарювання, специфічних для шахт УРСР. Економічні інтереси підприємств галузі, розташованих на одній території, погоджувати було нікому. Шахти залишилися з мінімальними потужностями будіндустрії, без гарантій матеріально-технічного забезпечення, ремонту і обслуговування техніки. Функціонування циклу: наукові дослідження – інвестиції – виробництво – збут – обслуговування було під загрозою.

Результати виробничої діяльності працівників галузі у 1988 р. показують, що після ліквідації республіканського Мінвуглепрому «обвалу» не відбулося. Падіння обсягів вуглевидобутку, яке поновилося у 1987 р., продовжувалося (у 1986 р. було добуто вугілля 193,1 млн т, у 1987 р. – 192 млн т, у 1988 р. – 191,7 млн т). Однак, деякі тенденції були загрозливими. У 1988 р. відставання шахтобудівників Донбасу від планових завдань зі створення вертикальних стволів складало 32 % і було найбільшим серед вугільних басейнів СРСР [21,39]. Програма введення нових вентиляторів була виконана на 70 %. Роботи з реконструкції вентиляційних систем були заплановані на 101 шахті, проте фактично проводились на 71 [22, 4]. Погіршали стосунки із залізничниками. У 1989 р. шахтарі щодня недотримували для відвантаження продукції 520 вагонів. З цієї причини за дев'ять місяців 1989 р. із шахт не було вивезено 4,6 млн т вугілля [23]. Керівники об'єднань, зрозумівши негативні наслідки партійно-державної політики щодо галузі, домагалися від союзної влади створення в УРСР госпрозрахункового органу, який би був підпорядкований Мінвуглепрому СРСР, до якого б увійшли структури, що раніше входили до республіканського Мінвуглепрому, а також комерційний банк та

зовнішньоторговельні фірми. Звернення з цього питання генеральних директорів об'єднань до голови союзного уряду залишилося без відповіді.

ВИСНОВКИ ТА НАПРЯМИ ПОДАЛЬШОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Одже, вугільна промисловість знаходилася під пильним партійним і державним контролем. Така увага з боку влади пояснювалася її статусом базової галузі, необхідністю виділення значних коштів із державного бюджету для її дотування. КПРС, що взяла на себе відповідальність за розвиток вугільної промисловості, як керівна і спрямувальна політична сила суспільства, виявилася консервативною. До 1987 р. галузь функціонувала на тих самих організаційних принципах, які були визначені в роки перших п'ятирічок і були відновлені в період «неосталінізму» у другій половині 1960-х рр. Низка розукрупнень і укрупнень виробничих об'єднань свідчила про незадоволеність союзного уряду і Мінвуглепрому СРСР діючою управлінською вертикаллю, про їх наміри підвищити ефективність підприємств, здійснив оптимізацію управління. Ліквідація республіканського Мінвуглепрому зумовила перерозподіл влади між центром і генеральними директорами на користь останніх. Низка розукрупнень і укрупнень виробничих об'єднань свідчила про незадоволеність союзного уряду і Мінвуглепрому СРСР діючою управлінською вертикаллю, про їх наміри підвищити ефективність підприємств, здійснив оптимізацію управління.

Література

1. Вугільний Донбас у другій половині ХХ століття / [В. М. Василенко, О. М. Данілін, З. Г. Лихолобова та ін.]; під ред. З. Г. Лихолобової. – Донецьк, 2001. – 317 с.
2. Амоша А. И. Угольная промышленность Украины: проблемы и решения /А. И. Амоша, Б. М. Биренберг. – Донецьк, 1999. – 95 с.
3. Саржан А. О. Зміни в соціально - економічній сфері Донбасу. Друга половина 40-х – кінець 80-х рр. ХХ ст. / Саржан А. О. – Донецьк, 2004. – 411 с.
4. Кузіна К. В. Соціально-економічні процеси у монопрофільних шахтарських містах Донбасу (1950 – 1980-ті роки). / К. Кузіна, З. Лихолобова. – Донецьк, 2010. – 333 с.
5. Мокшин В. К. Феномен влади в системі управління советского типа / В. К. Мокшин // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 18, Социология и политология. – 2004. – № 4. – С. 115 – 118.
6. Рьжков Н. И. Перестройка: история предательств / Н. И. Рьжков. – М., 1992. – 400 с.
7. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України), ф. 1, оп. 32, спр. 2668, арк. 22.
8. Там само, спр. 2963, арк. 162.
9. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України), ф. р - 2, оп. 14, спр. 3954, арк. 243.
10. Ляшко А. П. Груз памяти. Воспоминания: Трилогия / А. П. Ляшко. – К., 2001. – Кн. 3. – Ч. 2: На ступенях власти. – 525 с.
11. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 11, спр. 347, арк. 1.
12. Андреев В. П. Шахтеры и шахтерское движение в Кузбассе в 1989–1991 гг. / В. П. Андреев, Д. В. Воронин. – Кемерово, 2002. – 159 с.
13. ЦДАВО України, ф. 1, оп. 22, спр. 1174, арк. 32.
14. Там само, ф. р - 2, оп. 15, спр. 1858, арк. 52.
15. Российский государственный архив социально-политической истории (РГАСПИ), ф. 17, оп. 157, д. 452, л. 160.

16. РГАСПИ, ф. 17, оп. 157, д. 452, л. 33.
17. XXVII съезд Компартии Украины. Стенографический отчет. – К., 1986. – 258 с.
18. ЦДАГО України, ф.1, оп. 25, спр. 3341, арк. 4.
19. Там само, ф. 1, оп. 10, спр. 3747, арк. 50, 53.
20. ЦДАВО України, ф. р.- 2, оп. 15, спр. 1463, арк. 14.
21. За улучшение состояния ТБ и охраны труда в угольной промышленности : [ред. ст.] // Уголь Украины. – 1989. – № 8. – С. 39–40.
22. Фищенко С. П. Производственный потенциал угольной промышленности Украины и перспективы его развития / С. П. Фищенко // Уголь Украины. – 1990. – № 6.– С. 2–4.
23. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 32, спр. 2580, арк. 60.

References

1. Vugil'nyj Donbas u drugij polovyni HH stolittja / [V. M. Vasylenko, O. M. Danilin, Z. G. Lyholobova ta in.]; pid red. Z. G. Lyholobovoi'. – Donec'k, 2001. – 317 s.
2. Amosha A. Y. Ugol'naja promyshlennost' Ukrainy: problemy u reshenyja /A. Y. Amosha, B. M. Byrenberg. – Doneck, 1999. – 95 s.
3. Sarzhan A. O. Zminy v social'no - ekonomichnij sferi Donbasu. Druga polovyna 40-h – kinec' 80-h rr. HH st. / Sarzhan A. O. – Donec'k, 2004. – 411 s. .
4. Kuzina K. V. Social'no-ekonomichni procesy u monoprofil'nyh shahtars'kyh mistah Donbasu (1950 – 1980-ti roky). / K. Kuzina, Z. Lyholobova. – Donec'k, 2010. – 333 s.
5. Mokshyn V. K. Fenomen vlasty v systeme upravlenyja sovjetskogo typu / V. K. Mokshyn // Vestn. Mosk. un–ta. Ser. 18, Socyologija y polytologija. – 2004. – № 4. – S. 115 – 118.
6. Ryzhkov N. Y. Perestrojka: ystoryja predatel'stv / N. Y. Ryzhkov. – M. , 1992. – 400 s.
7. Central'nyj derzhavnyj arhiv gromads'kyh ob'jednan' Ukrainy (CDAGO Ukrainy), f. 1, op. 32, spr. 2668, ark. 22.
8. Tam samo, spr. 2963, ark. 162.
9. Central'nyj derzhavnyj arhiv vyshhyh organiv vlady i upravlinnja Ukrainy (CDAVO Ukrainy), f. r - 2, op. 14, spr. 3954, ark. 243.
10. Ljashko A. P. Gruz pamjaty. Vospomynanyja: Trylogyja / A. P. Ljashko. – K., 2001. – Kn. 3. – Ch. 2: Na stupenjah vlasty. – 525 s.
11. CDAGO Ukrainy, f. 1, op. 11, spr. 347, ark. 1.
12. Andreev V. P. Shahter y shahterskoe dvyzhenye v Kuzbasse v 1989–1991 gg. / V. P. Andreev, D. V. Voronyn. – Kemerovo, 2002. – 159 s.
13. CDAVO Ukrainy, f. 1, op. 22, spr. 1174, ark. 32.
14. Tam samo, f. r - 2, op. 15, spr. 1858, ark. 52.
- 15.. Rossyjskij gosudarstvennij arhiv social'no-polytycheskoj ystoryy (RGASPY), f. 17, op. 157, d. 452, l. 160.
16. RGASPY, f. 17, op. 157, d. 452, l. 33.
17. XXVII съезд Компартии Украин. Стенографический отчет. – К., 1986. – 258 с.
18. CDAGO Ukrainy, f.1, op. 25, spr. 3341, ark. 4.
19. Там само, f. 1, op. 10, spr. 3747, ark. 50, 53.
20. CDAVO Ukrainy, f. r.- 2, op. 15, spr. 1463, ark. 14.
21. Za uluchshenye sostojanyja TB y ohrany truda v ugol'noj promyshlennosti : [red. st.] // Ugol' Ukrainy. – 1989. – № 8. – S. 39–40.
22. Fyshhenko S. P. Proyzvodstvennj potencyal ugol'noj promshlennosti Ukrain y perspektiv ego razvytyja / S. P. Fyshhenko // Ugol' Ukrainy. – 1990. – № 6.– S. 2–4.
23. CDAGO Ukrainy, f. 1, op. 32, spr. 2580, ark. 60.

Агапов В.Л. ПАРТИЙНО-ГОСУДАРСТВЕННАЯ ПОЛИТИКА ПО ОТНОШЕНИЮ К УГОЛЬНОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ УССР В 1976 – 1989 ГГ.

В статье выяснены объективные и субъективные факторы, которые обусловили изменения партийно-государственной политики по отношению к угольной промышленности УССР, эффективность этой политики, место угольной отрасли УРСР в народно-хозяйственном комплексе республики. Оно определялось потребностями обществ в угле и продукции углепереработки, научно-техническим прогрессом в отраслях, которые потребляли уголь, энергетической и технической политикой, которую проводило партийно-государственное руководство, экономическим и финансовым состоянием государства. Рассмотрены причины принятия партийно-правительственных постановлений «О мерах по развитию угольной промышленности Донецкого бассейна в 1976 – 1980 гг.» (1976 г.), «О мерах по улучшению работы угольной промышленности» (1978 г.), «О мерах по дальнейшему развитию угольной промышленности Украинской ССР и Ростовской области в 1980 г., XI пятилетке и на период до 1990 г.» (1980 г.), анализируется ход их выполнения. Выяснены особенности функционирования угольных предприятий в годы «перестройки», когда вновь предпринималась попытка перевести шахты на «хозрасчет». Пристальное внимание партийно-государственного руководства СССР к состоянию дел в угольной промышленности автор объясняет базовым статусом отрасли, необходимостью выделения ей значительных средств из государственного бюджета, дефицит которого неуклонно возрастал.

Ключевые слова: угольная промышленность, госбюджет, постановление, капитальные вложения, реконструкция, комплексная механизация, производственный процесс, мехкомплекс, производительность труда.

Agapov V.L. THE PARTY AND STATE POLICY TOWARDS THE COAL INDUSTRY OF UKSSR IN 1976 – 1989.

In the article the objective and subjective factors, which caused changes of the party and state policy concerning the coal industry of the UkSSR, the effectiveness of this policy, the place of the coal industry of UkSSR in the economic complex of the republic, which was determined by the needs of the society in coal and products of coal conversion, scientific and technological progress in the branches that consume coal, energy and technical policy of the CPSU, economic and financial condition of the state are considered. After the Coal Industry Ministry activities recovery in 1965 the industry of the UkSSR did not stand out in an industrial complex subsystem of the republic. It was in the Soviet Union's property and subordination. The author found out that in the period the Coal Industry Ministry of the UkSSR General Directors of the coal associations and Directors of mines ruled the state property, the cost of which was 16 billion rubles, it was 10.4 % of the basic funds cost of the industry in UkSSR. The author explained the reasons for the adoption of party and government decrees « About the Donetsk Basin Coal Industry Ways of Development in 1976 - 1980s» (1976), «About Ways of the Coal Industry Improvement », «About Additional Benefits for Workers of Coal and Oil Shale Industry and Mine Construction», «About the Ways of Safe Labour Conditions Organizing at the enterprises and Construction Sites of the Donets Basin» (1978), « About the Ways of the Coal Industry Further Development in the UkSSR and Rostov Region in 1980, during the XI Five Years Period and the Period up to 1990» (1980). The peculiarities of coal enterprises functioning during the years of «perestroika» are analyzed. The author proves that despite the difficult financial situation in the USSR the growth of capital investments by 16.8 % was provided for the industry in 1986 - 1990's. It got 9.2 billion rubles. However, soon the investments were cut to 700 million rubles. In fact, in 1986 - 1990's the investment increased by 13.6 %, their growth was 0.1 percent. The growth of the capital investments in the energy sector decreased from 11.1 % in 1981 -1985's to 9.9 % in 1986 -1990's. The attention of the party and state leadership to the coal industry was explained by the author as its status as the basic industry, the need to allocate significant funds from the government budget. Describing industry managing in 1976 - 1989's the author points out that the political elite of the USSR lacked the will to start a comprehensive reform of the industry in terms of relative economic stability. The executives of the

Випуск 38

Coal Industry Ministry could not concentrate material and financial resources on the development of the most promising deposits and mines, start construction of modern enterprises connected with recycling coal output, capable to fill the domestic market with necessary goods. Solution of the problems connected with the determination of the future of the mines low power was postponed for later.

Keywords: coal industry, state budget, resolution, capital investments, reconstruction, complex mechanization, production process, mechanical complex, labour productivity.

Рецензент: **Біловолів Ю.Г.**, доктор історичних наук.

Стаття подана
25.05.2013